

Horvátország szerbek lakta területei is visszakerültek, Boszniában már majdnem elfoglalták Banjalukát, akkor Horvátországban menekültté tette a szerbek százezreit, Boszniában pedig azzal a reménnyel fogadta el a békét, hogy semmit vagy legalább keveset kell változtatnia a politikán. Hogy aztán Kosovón visszatérjen a kiindulópontra: a kisebbségi kérdést pedig meg kell oldani, mert csak állandó válság-feszültség forrása lehet, ha az államot nem érzi a magáénak minden polgára.

A változó és meglepetésekben gazdag politikai fejlemények vizsgálatának normális velejárója, hogy a későbbi fejlemények nem mindig igazolják a vizsgálódást egy adott pillanatban, sok minden hatása alatt papírra vető gondolkodó embert. Egy friss példa: az ilyen kiadványokat már régebben meghonosító, összehasonlíthatatlanul gazdagabb könyvkiadással és több szerzővel bíró Magyarországon, a sokkal jobb körülmények között dolgozó, minden itteni kötöttségtől mentes egyik legrangosabb „politológus”, Lengyel László *Párházból palotába* című legújabb tanulmánykötetében, közvetlenül a tavalyi választások előtt és a kötetben is megjelent tanulmányában kimutatta, hogy az MSZP nemcsak megnyeri, hanem gyakorlatilag már meg is nyerte a választásokat, anélkül, hogy ez bármit levont volna az elemzések értékéből. Major azonban büszkén elmondhatja: a későbbi fejlemények semmivel sem cáfoltak rá megállapításaira, sőt a montenegrói és a kosovói válságnak a kötet időrendben legfrissebb cikkének megjelenése utáni fejleményei fejtegetését igazolták. Igaz, hogy e fejtegetések alapján is meglepetés a „nemzeti homogenizációnak” az az új fejleménye, amely Vuk Draškovićot is bevonja a munkamegosztásba, amelyben Šešelj ágál az amerikai imperializmus ellen, Drašković pedig bizonygatja, hogy Amerika nagy demokrácia, és segítsége nélkül Kosovo még a Hitler–Mussolini által létrehozott Nagy Albánia része lenne, de ez nem a cikkek mondanivalójának, hanem a politika abszurditásának tudható be. Hogy Major egységes egészbe álló cikkgyűjtemény nyel, időtálló megállapításokkal járuljon hozzá bonyolult világunk jobb megértéséhez.

BÁLINT István

AFRIKAI CAPRICCIO

John Updike: *Konspiráció*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1997

„Afrikában az a baj a kormányokkal (. . .), hogy valamire való kereskedelmi vagy ipari fejlődés híján a kormányban összpontosulnak egyedül az anyagi javak, így azt a javakat hajhászó emberek sajátítják ki maguknak” – olvashatjuk viszonylag a regény elején már. Leküzdhetetlen kényszert érezve, hogy nyomban leírjuk: amint tudjuk, tapasztalhatjuk, nem csupán Afrikában van ez így, hanem egyebütt is, hiszen . . . de talán mégse folytassuk!

Ne, ne most, hídjaink leszakadásának pillanataiban legalábbis ne! Próbáljunk meg mégis inkább komolyan foglalkozni egy komolytalan regénnyel. Pontosabban talán látólag komolytalanul.

Illetve más megközelítésben és elcsépelten szólva rendhagyóval is – már mint Updike viszonylatában. Főleg, ha a kiemelkedő amerikai szerző munkásságának fő vonulatára, a Nyúl-tetralógiára gondolunk, amelyet bízást minősíthetünk századunk második felében immár szokatlannak (ismét csak „rendhagyónak”?) mondható nagyrealista vállalkozásnak, mindennemű mitikusságtól és mágikuságtól hogyha úgy tetszik. Nem mintha a *Kons-*

piráció a fő útról való letérés egyetlen példája lenne: elvőgre *Az eastwicki boszorkányok* ugyancsak John Updike műve.

Amiért is elmondhatónak látszik: Updike opusában akad egy-két kivétel az útpadkán, egymástól is alapjaiban eltérő, példánk esetében olyképpen, hogy a *Konspiráció* már csak azért sem hasonlítható *Az eastwicki boszorkányok*hoz, mert a szó szigorú értelmében realistának nem minősíthető ugyan, ámde a kimondottan meseszerű csodák is hiányoznak belőle – ezért nevezhető talán leginkább bájosan naiv karikatúráregénynek. Vagy úgy meseszerűnek, hogy a meseszerűség elemei legfőképpen a leegyszerűsítés és sarkítás jegyében mutatkoznak meg benne, ilyen jellege teszi karikatúrisztikussá és persze szatirikussá is egyúttal. E tekintetben, szatirikus mivoltában némileg ismét csak rendhagyóvá és szokatlanná. Főleg amiért mi itt, ex-szocialista térségünkben megszoktuk, hogy egy becsületes szatíráról mindenekelőtt azt várjuk el, hogy bizonyos néhai hivatalos elvárásokkal ellentétben, többé-kevésbé álcázottan, de a fennállót tűzze tollhegyre, „befelé” vágjon. Lévé, hogy ha nem ezt tette, ha éle történetesen kifelé, a „másik tábor” felé irányult, úgy tetszik, nagyon is indokoltan hajlamosak voltunk benne megrendelt propagandaművet, megbocsáthatatlanul „kincstárit” látni.

Márpedig Updike műve, első pillantásra legalábbis, „kifelé vág”, a két, megírásakor még fennálló nagyhatalmi tömb, illetve „társadalmi rendszer” viszonylatában döntően Amerika- és Nyugat-párti. Napjainkban úgy-ahogy igazolhatóan, de kissé zavarba hozóan is, ám egyúttal meg is magyarázva, miért is nem válhatott ez a még 1978-ban megjelent regény jóval előbb magyarul olvashatóvá. Alkalmasint a maga idején tetetve fel velünk a kérdést: lehet-e egy szuperhatalom frója „patrióta”, összeegyeztethető-e „patriótasága” a bennünk akarva-akaratlanul is ellenzékiességgel összekapcsolódott frószereppel. Bármenny nyire demokratikus ország polgáráról legyen is szó, még hozzá a világ leghatalmasabb demokráciájáéért is egyben. Más kérdés persze, hogy mit is tegyen az író, ha történetesen a diktatúráról kíván (a fülszöveg szerint) „fergeteges szatírat” írni, olyan valamiről tehát, aminek nyersanyagát odahaza nem találhatja. Vagy ha eme indítatásához belőle kikívánkozó afrikai úti élményei is hozzájárulnak. Mi egyebet, mint hogy kieszél a maga számára egy kietlenül sivatagos képzeletbeli afrikai országot, a korábban francia gyarmatként Noire-nak nevezettet, majd függetlenedését követően a Bibliából ismert Kús névre átkereszteltet – megfelelően a térség valaha létező birodalmait legalább nevükben feltámasztani igyekvő, voltaképpen identitástudatot megalapozni kívánó valóságos gyakorlatát. Hozzá karizmatikus vezért, azaz diktátort is kreálva Hakim Félix Ellellou ezredes személyében, ugyancsak fiktív regényalakként természetesen, ámde fantazmagorikus megszállottsága folytán nagyon is valóságosnak, sőt ismerősnek tetsző egyúttal. Szó szerinti értelemben valószerűnek cseppet sem mondható tettei ellenére, vagy éppen ezek miatt, hiszen Ellellou (eredetileg írástudatlan, ám később belügyminiszterré avanszáló szeretője biztatására) személyesen fejezi le valamikori pártfogóját, országa trónfosztott, s egy ideig házi őrizetben tartott egykori uralkodóját. Hogy annak elrabolt, majd szovjet műszaki segédlettel megszólaltatott és ellene propagandát folytató fejével már csak a regény vége felé, közvetlen bukását megelőzően találkozhatson. Utolsó, Harun al Rasid példáját követő, népe hangulatát kitapogatni kívánó álhús útja végetértével, legközelebbi munkatársairól, illetve őt Mercedesével távolról követő sofőrjéről és testőréről is cserben hagyottan. Amikor is a róla elnevezett, ám az általa gyűlölt Nyugat (mindenekelőtt Amerika) fogyasztói társadalmának termékeitől egyre feltartóztatatlanabban elárasztott városban kell tapasztalnia kísérlete bukását. Legfőképpen ideológiájáét, kénytelen-kelletlen belátva (s ennek hatására az őt álneven francia földre nyugdíjba küldő új hatalom

nagylelkűségét is elfogadva), hogy a marxizmus és az iszlám összeházasítása menthetetlenül életképtelen, s mint ilyen nem verhet gyökeret Kús földjén. Feltehetőleg Allah akaratából, hiszen Ellellou bukását követően a kiszikkadt pusztaságoknak életet adó eső is megered végre. Úgy tetszik, a mindenképpen csak Nyugat felől várható fejlődést elősegítő politikai fordulatra adva a maga felülről jövő áldását.

Jóval Mr. Gibbsnek, annak az amerikainak az önkéntes máglyahalálát követően, akinek segélyként hozott élelmiszer-szállítmányát tuaregeknek álcázott, de vodkaszagot árasztó szovjet ügynökök gyűjtják föl ugyan – ámde Ellellou jóváhagyásával és szeme láttára.

Végző fokon tehát a diktátor féktelen Amerika-gyűlöletének következtében.

Ákár kulcskérdésként is Updike „afrikai capricciójának”, amelyet éppen e jelenséggel összefüggésben kell mégiscsak többnek tekintenünk holmi játékos alkotói szeszélynél. Pontosabban abból adódóan, hogy Kús földjének későbbi diktátora ifjan Amerikában hallgatott művészettörténet és államtudományokat, amiért is élete e szakaszában nem csupán feleségre egyikére, még hozzá fehér bőrűre sikerül itt szert tennie, hanem a rasszizmust is saját bőrén kell tapasztalnia olyképpen, hogy ebből eredően is kerül kapcsolatba radikális afro-amerikai körökkel, nem beszélve arról, hogy a bőség társadalmában maga fogyasztói kultuszával, az elidegenülés egyéb jelenségeivel együtt, akár még tőlük függetlenül is képes kiváltani belőle a nincstelenség ellenérzését. Olyanféle gondolatokat hozva felszínre, mint amilyen az is, hogy: „Nem a szegénység a mi bajunk. A mezítlábas nem érzi szegénynek magát, míg meg nem lát egy cipős embert. Akkor szegyenkezni kezd. A szegény itt a baj. A szegény, amit becsempésznek Kúsba. Fordulatra lenne szükség, hogy újjáéledjen nincstelenségünk büszkesége.” Mintegy a külvilág friss levegőjéről érkezettek romlatlan szaglásával érezve meg a civilizáció szobalevegőjének fülledtségét, szükségképpen „antifogyasztói” gondolatok iránt válna fogékonná mindenekelőtt. Olyanok iránt, amilyen az is, hogy Amerika „ahol a falakat és polcokat ellepték az ipari tömegtermelés hatására hatalmas, zürzavaros rendszerbe szerveződött, fogságba ejtett lelkek, amelyek szenvedélyesen, harsányan követelték, hogy kiszabaduljanak a vásárlás megváltása által”. Voltaképpen már ekkor is úgy állítódva be, hogy majdan egy „abszolutista álom éln” képzelje magát. Tömegeket mozgató populista népvezérként, valóságos demokrácia megalapozója helyett – amely utóbbinak létrehozása, ha belegondolunk, célkitűzésként a szükségképpen bukásba torkollónál sokkal inkább mondható utópiának. Hiszen egy ilyen, valóban demokratikus elképzelésből az általa vezetettek miképpen is érthetnének meg bármit is, ha azt vezetjük sem érti, s ezért megértetni sem képes az általa vezetettekkel. Ámde éppen az itt a kérdés, értheti-e azt egy merőben idegen, távoli, sőt múltat megtestesítő világból odacseppent valaki, annak ellenére is akár, hogy sikeresen szerez diplomát művészettörténetből és államtudományokból. Különösen, ha eleve fanatikusan profetikus indulatok vezérlik, ellentétben korábbi munkatársával, majd ellenfelével, az Amerika káprázatától elbűvölt Michaelis Ezanával, aki éppen taktikus egyensúlyérzékkel párosult mohó hedonizmusával lesz az egyfajta Don Quijoténak is elképzelhető Ellellou földközeliiben pragmatikus Sancho Panzája. Nem feltétlenül érte is a konzumimperializmus világát, de elfogadva azt, amit kínál – úgy a maga, mint mások számára. Óhatatlanul annak minden kisserűségével együtt, azt tehát, amit Hakim Félix Ellellou későn és igencsak sajátosan fogalmaz meg a maga számára: „Nagy eszme sokkal inkább lehet téves, mint a kicsi, mert a nagyságrendje valószínűtlen. A kínai Nagy Fal például rendkívüli ostobaság. A világ jelenlegi két legjelentősebb vívmánya a maoizmus és az amerikai televízió, és mindkettő fölöttébb nagy marhaság.”

Utólagosan, vagyis a bukottság állapotában látva tisztábban, mintegy korábbi megszállottságának terhétől megszabadultan.

Korábbi önmagával ellentétben, amikor is csupán tételszerűen képes leszögezni olyanféle igazságokat, hogy „A profit világában nincs szó a szájalomra”, ami ugyan így, pusztán önkörére korlátozva, akár még helyálló is lehet, ám hogy a dolgok egészére vonatkoztatva ez azért még sincs így, azt akár Marxtól is megtanulhatta volna. Vagy csupán nyitott tekintettel véve szemügyre a Nyugat, s külön Amerika világát, ahol a legönzettelenebb idealizmus olykor a legridegebb üzleti szellem tözsomszédságában is megtalálható, hol egymás hatását oltva ki, hol viszont egymást kiegészítve, működőképesen ellensúlyozva. Egyebek mellett a politika síkján is új távlatokat nyitó sikereket, de egyszerre elbizakodott és naiv tájékozatlanságból fakadó kudarccokat, sőt óriási melléfogásokat is eredményezve – ez utóbbiakat főleg ott, ahol a maga anyagelvű pragmatizmusából kiindulva mindent az egyéni jólét és az egyéni szabadság felől közelít meg, nem tudva mit kezdeni egyes tőle távoli kultúrák kollektívizmusával, mítosz-, kultusz- és őstönvilágával, benne is ugyanazt a józan rációt, mindenekelőtt az angolszász *commonsense*-t tételezve föl, ami őbenne munkál. Azt, aminek szintén meglehetnek a maga irracionális musba átcsapó szélsőségei, ezért is képes a már említett Mr. Gibbs (természetesen Updike karikírozásában) másodosztályú cirok- és zellerkrémeves-szállítmányának tetején máglyahalált szenvedni. Ami viszont Ellellou számára hat eszelős képtelenségnek. Mert hát, csakugyan: „Micsoda tétova jó szándék vezette őt ide, miért küldte hozzánk a különös nemzetközi árnyait villódzó televízió reszketeg kék fénye ezt a férfit, aki elehalt abba, hogy elhitte, biztonságban lehet minden körülmények között?” Ellellouban ugyanis egyszerűen fel sem merül, hogy egy Mr. Gibbs-szerű figura esetleg kockázatot vállalni is kész küldetésének sikeréért.

Voltaképpen annak megfelelően, hogy Updike regényében két világ egymást sokkal inkább félreérteni, semmint (legalábbis azon nyomban) megérteni képes világ kerül szembe így és felesel is egymással. Kétféle szellemiség, amelyek közül (legalábbis a magunk megítélése szerint) a szükségképpen vereségre ítéltnek éppúgy meglehetnek a maga igazságai, mint a győztesen előrenyomulónak, sőt nemegyszer minden önmagába nem beépíthető kíméletlenül lerombolandónak. Annál is inkább, mivel ilyen jellegű igazságok szembenállása esetén aligha beszélhetünk holmi „harmadik”, „objektív” igazságról is, hordozóikon kívül is létezőről, hanem csakis olyanról, amely az érdekelt felek tudatában létezik, és fejt ki a maga hatását. Az érintettek esetében sajnos akkor is öntörvényűen, ha ma mi itt, Afrika nélkül is épp eléggé megtanulhattuk már, mennyi baj is származhat, holmi „ősi”, ráción inenni, történelmi lerakódásokból eredő igazságokból. Azokból, amelyek makacs továbbélésükkel tragédiák okozói is lehetnek ugyan, ámde eltűnésük nyomán sokakban üresség maradna csupán. Morálisan is akár, ámde nem kevésbé „esztétikailag”, érvénytelenedésük révén a világ egy kaptafára szabott elszürküléséhez is hozzájárulva. Emiatt kell végeredményben Ellellou gondolataira is odafigyelnünk. Nem utolsósorban azoknál a részleteknél, ahol a messzi idegenbe szakadt diák, illetve későbbi diktátor agyán átszűrve Amerika mutatkozik meg, gyakran leleplezőnek is mondható görbe tükörben. Végző fokon egy szuperhatalom „nagy társadalmá” számára is az önismeret egy módját kínálja.

Főleg e sajátosságai révén készítette bennünket is arra, hogy Updike némileg problematikusnak mondott „patriotizmusát” ne tekintsük egyoldalúnak, hanem inkább árnyalt-nak lássuk. Végző fokon arra tehát, hogy a szerző játékoság jegyében fogant, számos esetben vidámnak ható regényét annyira mindenképpen komolyan vegyük, amennyire

mondanivalójának súlya erre rá is kényszerít minket. Túl azon, hogy azt lássuk benne csupán, ami jellegét elsődlegesen meghatározza: sziporkázó eszközökkel megírt regényt, élvezetes olvasmányt mindenkéltől.

VARGA Zoltán

S Z Í N H Á Z

„HOVÁ LESZ ÉNEM ZÁRT EGYÉNISÉGE”

Madách Imre: *Az ember tragédiája*. Illyés Gyula Színház, Beregszász

Cirka fél év alatt kétszer láttam a beregszászi társulat *Tragédia*-előadását. Tavaly nyáron szabadtéren Palicson, és az idén év elején az Újvidéki Színház negyedszázados jubileumán. A két előadás két teljesen másféle élményként maradt bennem.

A palicsi „változat” elsősorban fiatalos lendülete miatt tetszett, s nem utolsósorban azért, mert azt példázta, hogy lehet olyan hátrányt, mint a nincstelenség, a szegénység, előnnyé változtatni. Nemcsak a világtörténelem nagy korszakait bemutató látványos színpadképekre s az egyes színekben használatos kellékekre gondolok, amelyet a beregszászi *Tragédia*-előadás szinte diákszínházra emlékeztetve nélkülöz, egy vasasztal és függőlámpa uralja a színt, alig van más rajta, hanem arra is, hogy a Lucifert alakító Trill Zsolt mellett a társulat nem rendelkezik a Madách-mű megkívánta formátumos színészegyéniségekkel, hogy inkább kezdő, tapasztalatlan, mint művészileg érett tagjai vannak, s az előadás mégis figyelmet érdemlő, helyenként kitűnő. Mert Vidnyánszky Attila rendezése a *Tragédia* szuverén értelmezésére vállalkozik, s ebben odaadó partner a fiatal együttes.

Másodjára viszont a miért s miben vagyunk bűnösök, hol rontottuk s rontjuk el az életünket gondolat erőteljes hangsúlyozása ragadott magával.

Vidnyánszky Attila rendezésének középpontjában ugyanis Ádám harmadik színben elhangzó, önmagához intézett kérdése áll: „Oh, e zűr között / Hová lesz énem zárt egyénisége, / Mivé leszsz testem, melyben szilárd / Eszköz gyanánt oly dörén megbízam / Nagy terveimben és nagy vágyaimban . . . Oh, miért lökém el / Magamtól azt a gondviseletet, / Mit ösztönöm sejtett, de nem becsült, / S tudásom óhajt, – oh de hasztalan!”; s mire Éva, mintegy figyelmeztetve a gesztus dőreségére, megjegyzi: „Nem így volt ám ez egykor, szebb időben.”

A beregszásziak *Tragédiája* nyilván semmiképpen sem független saját helyzetüktől, sorsuk alakulásától, erre a miért jutottam ide kérdésre keresi a választ, fiatalokra jellemző érdeklődéssel és a fiatalság jogán. Ennek rendeli alá az egyes színeket, melyek előadásbeli szerepe elsősorban a központivá tett kérdés koronkénti sikeres vagy kevésbé sikeres illusztrálása. A befejezés azonban nem lehet csupán illusztráció, a zárójelenetben szükségyszerűen válaszolni is kell a feltett kérdésre. Az előadás sugallta válasz, ha jól értelmezem, a *Tragédia* ismert zárómondatában („Mondottam ember: küzdj’ és bízva bízzál!”) szereplő küzdelemre utal, ennek vállalásában látja az emberi élet értelmét. A befejezés